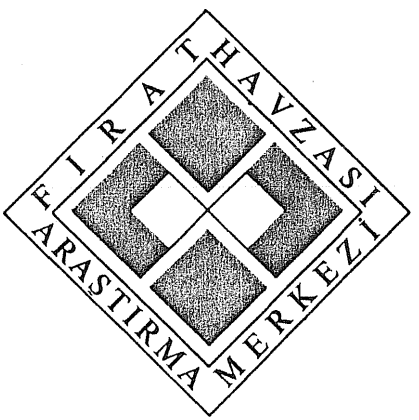
TARİH İÇİNDE

H A R P U T

ELAZIĞ – 1992

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Arif Çağlar, Tarih Boyunca Harput ve Kültürü..... 1
Saim Çotur, Harput ve Elazığ..... 5

ÖN TARİHTE HARPUT

Ülker Ardıçoğlu, Harput'un Prehistoryası..... 11

TÜRKLER ve ANADOLU

Mustafa Kafalı, Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi..... 21
H.Dursun Yıldız, Anadolu'nun Türkler Tarafından Fethi ve Türk Vatanı Olması..... 33

ORTAÇAĞ ANADOLUSU'NDA HARPUT

Coşkun Alptekin, Selçuklular Zamanında Harput..... 45
Remzi Ataoğlu, Harput'ta Artuklu İdaresi..... 53
A.Kadir Yuvalı, Ortaçağ Anadolu Şehirlerinin Sosyal ve İktisadî Durumları..... 59
Refik Turan, Anadolu'nun "Gazi" Unvanlı İlk Türk Beyleri..... 65

OSMANLI DÖNEMİNDE HARPUT TARİHİ VE KAYNAKLARI

Mustafa Öztürk, Harput Şer'iyye Sicilleri..... 73
Mustafa Öztürk, Harput ve Yöresi Vakfiyeleri..... 81
Mehmet Ali Ünal, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Harput Sancağı'nın Demografik Yapısı..... 89
Mehmet Ali Ünal, Harput Sancağı Tahrir Defterleri..... 101

MİLLÎ MÜCÂDELE DÖNEMİNDE HARPUT

Ercüment Kuran, Millî Mücadelede Harput..... 113

HARPUT FOLKLOR VE ETNOĞRAFYASI

Bahaeddin Ögel, Harput'un Türkler Tarafından Zaptından Sonra Bize Kalan Halk Kültürü Gelenekleri..... 121
Ferhan Memişoğlu, Harput'ta Geleneksel Giyim Kuşam..... 125

EDEBİYATIMIZDA HARPUT

Ayla Ağabegüm, Harput Edebiyatı..... 145
Kerim Sunguroğlu, İshak Sunguroğlu ve "Harput Yollarında"..... 153
Ahmet Kabaklı, Harput'un Son Yılları..... 161

HARPUT MEZARTAŞI VE KİTÂBELERİ

İsmail Görkem, Harput Mezartaşları ve Kitâbeleri..... 167

FOTOĞRAFLARLA HARPUT..... 179

HARPUT ŞER'İYYE SİCİLLERİ

Mustafa ÖZTÜRK(*)

Bir müslüman Türk devleti olarak kurulan Osmanlı İmparatorluğu, zaman içinde teşkilatlanarak çok karmaşık fakat çağına göre üstün bir sistem oluşturmuştur. Merkeziyetçi ve otoriteye dayalı olan imparatorluk bünyesinde, Türk devlet geleneği ile islâm hukukunun prensipleri hakimdi. Böyle bir yapıya sahip imparatorlukta, adalet örgütünün ve Kadılık kurumunun da önemi büyüktü.

Osmanlı İmparatorluğunda bütün problemler, Şer'î mahkemelerde islâm hukuku prensiplerine göre çözümlenirdi. Tanzimatın ilanına kadar "Yargı" yetkisi Şer'î Mahkemelere aitti. Sözkonusu mahkemelerede yalnız şahıslar arasındaki anlaşmazlıklar değil, şehir ve kasabaların belediye likişleri, alımsatım, vekâlet, verâset, vasi tayini gibi konuların resmiyete geçirilmesi işlemleri de görülürdü.

Şer'î mahkemelerin başında, medreseden yetişen kadılar bulunurdu. İstanbul'un alınışından sonra, islâmi bir kurum olarak medreseler hızla gelişmiş, ülkenin her tarafına yayılmıştır. Başlangıçta buralarda dini eğitimin yanında, tabii bilimler, tıp, astronomi gibi dünyevi konulara ait eğitim de verilirdi. Eğitim ve öğretim devrine göre üstün bir düzeydeydi. Ancak bu durum uzun sürmemiş, XVI. asrın sonlarından itibaren imparatorluk bünyesindeki genel bozulma, tabii olarak medreseleri de etkilemiştir. Medreseleri ıslah etmek için alınan tedbirler yeterli olamamış, yakınçağlarda medreseler kendisinden bekleneni veremez duruma gelmişlerdi.

Kadılık kurumu klasik dönemde idari-adli çok geniş yetkilerle donatılmıştı. XVII. asırdan itibaren kazaların güvenliklerinin Subaşılardan alınıp Sancak Beylerine verilmesi üzerine, kadıların yetkileri kısmen de olsa daraltılmıştır. Tanzimatla birlikte Nizamiye

(*) Dr., F.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ELAZIĞ

Mahkemelerinin kurulması, kadıların sadece adli işlerle ilgilenmeleri sonucu doğmuştur. Zaten kadılar, adli görevleri dışında kalan hususlarda denetleyici durumundaydılar.

Osmanlı İmparatorluğu idari bakımdan eyalet ve sancak birimlerine ayrılmış, adli teşkilat yönünden ise "Kaza" birimi esas alınmıştır. Her sancağın içinde mevcut şehir ve kasabalar, genellikle bir kaza olarak adlandırılmıştır. Örneğin; Diyarbakır eyaletini ele aldığımızda, Diyarbakır şehri eyalet merkezidir yanı zamanda da "Paşa Sancağı" dır. Adli yönden ise Diyarbakır bir kazadır. Kendisene bağlı köyler ve kasabalar topluluğunun adli merkezidir.

Kadı ve Naiblerin en başta gelen görevleri, yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi yargı göreviydi. Bu görevlerini o gün de "Mahkeme" denilen binada veya uygun görülen başka bir yerde yürütülerdi. Çok özel bazı durumlarda da Sancak Beyi'nin konağında mahkemenin kurulduğu görülmektedir. Mahkeme işlerini yürütecek olan görevliler başta Kadı veya Naib olmak üzere Başkâtip, Katipler, mukayyit, kethüda, fetih-hân, mahkeme imamı, muhzırbaşı, muhzır ve yeteri kadar müstahdemden oluşurdu. Mahkeme personeli devletten maaş almayıp, bakılan davalardan tahsil edilen mahkeme harcından ücret alırlardı. Ayrıca mahkemelerde çoğunlukla halktan oluşan Şuhudü'l-hâl bulunurdu. Mukayyitler dava tutuanaklarını tutar ve saklarlardı.

ŞER'Î MAHKEME SİCİLLERİ

Mahkeme esnasında zabıtların tutulması ile Şer'i Mahkeme Sicilleri meydana gelmiştir. Kadı Defterleri, Şer'i Mahkeme Sicili, Şer'iyye Sicili veya sadece Defter de denilen sicillerde bulunan belgeleri önce 3 ana gruba ayırabiliriz.

I. Devlet merkezinden gelen bütün ferman, emir ve tebliğler,
II. Kadı tarafından verilen hükümler,
III. Resmiyete geçirilmesi istenen vakıf, hibe, şehadet, vekalet, verase gibi konulara ait belgeler.

Şer'iyye Sicilleri bir veya birkaç yılın olaylarını kapsayabilir. Genellikle defterin bir tarafı mahalli olaylara (evlenme-boşanma, alım-satım, nafaka, vakıf, hibe, cinayet, cürüm vb.) ayrılmıştır ki bu kısma "Sicill-i Mahfuz",

denir. Diğer tarafıda merkezden gelen ferman, emir gibi belgelere ayrılmıştır. Bu kısım da "Sicill-i Mahfuz Defterlu" olarak adlandırılmıştır.

İmparatorluğun genel düzeni içinde yukarıda sözü edilen bütün belgeleri kapsadığı için, Şer'iyye Sicillerinin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Ferman, emir ve buyruldularda, ordu için asker ve zahire toplanması, iç güvenliğin sağlanması, vergilerin toplanması, paranın ayar ve vezninin korunması, menzilhanelerin en güzel bir şekilde işlemesinin sağlanması gibi daha burada sayamayacağımız pek çok siyasi, iktisadi, askeri, sosyal, kültürel ve etnoğrafik konulara ait hususlar yer almaktadır. O kazada genellikle iki defa verilen narhlarda ise bütün ihtiyaç maddelerinin cins, birim ve fiatlarını bulmak mümkündür. Hüccat, ilam ve beratlarda ücret ve nafakalar terekelerde ise taşınmaz malın ve diğer eşyanın cins ve fiatları, tevzi, taksim ve salyane defterlerinde devlet adına yapılan harcamalar, örneğin yol veya devlet yapısı bir konağın inşaatında kullanılan malzemenin cins ve fiatı, hayvan kiraları, usta-işçi gündelikleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Arzuhallerde ise, halkın her türlü konulara ait dilek ve şikayetlerini ve bütün bu yazışma ve işlemlerden de devlet bürokrasisinin nasıl işlediğini görmek mümkündür.

Bütün bunlardan da anlaşılacağı gibi, milli tarihimiz içinde ayrı bir yere sahip olan Şer'iyye Sicilleri, iktisadi ve kültürel hayatımız, özellikle şehir tarihleri için son derece önemli birinci elden kaynaklardır. Çünkü yukarıda da değindiğimiz gibi, Siciller, hem imparatorluk genelinde yayınlanan emir ve fermanları ve hem de mahallinde geçen olayları kapsamaktadır.

Bu kadar önemli olmalarına rağmen Siciller, uzun yıllar ihmal edilmiş, değerleri yakın zamanlara kadar anlaşılamamıştır. Son zamanlarda tarihçiliğimizdeki yeni anlayıştan olmalı ki, Siciller üzerinde çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Gene de hâlâ kataloğlama işlemleri bitirilememiştir [1].

HARPUT ŞER'İYYE SİCİLLERİ

Bugün asılları Diyarbakır Müzesinde bulunan Harput Şer'iyye Sicillerinin fotokopileri Rektörlüğümüzce "Harput ve Çevresi Tarihi" programı çerçevesinde 1982 yılında alınarak Üniversitemize kazandırılmışlardır. Bu suretlerin tasnif ve cilt işlemleri bitirilmiş olup, Tarih bölümü olarak bu konudaki çalışmalarımız sürdürülmektedir.

Toplamı 26 cilt olan Harput Sicilleri 1034 H. (1624 M.) tarihinden itibaren başlamakta ve 1337 H.(1919 M.) tarihinde sona ermektedir. Yalnız bu tarihler arasında Ek 1'de de görüleceği gibi sık sık kesintiler olmaktadır. Örneğin, 1626-1631, 1638-1653, 1656-1661, 1666-1671, 1673-1682, 1682-1691, 1692-1710, 1712-1723... tarihleri arasındaki defterler her nedense bulunmamaktadır.

Gerek Sn. Osman Ersoy[2] ve gerekse Sn. Fahrettin Kırzıoğlu'nun[3] bu konudaki araştırmalarında Harput sicillerinin sayısı 28 olarak verilmekte ise de, gerçekte 26 defterdir. Sözkonusu çalışmalarda Çemişkezek sicilleri 1 tane olarak gösterilmektedir. Oysa 378, 380 ve 397 nolu siciller Çemişkezek'e aittir. Bu çelişki, Çemişkezek'e ait olan Şer'iyye Sicillerinin Harput Sicilleri arasında gösterilmesinden ileri gelmiş olabilir. Bir başka nokta da, 394 numaralı defterin 1331 tarihinde değil, 1337 tarihinde son bulmasıdır. Dolayısıyla Harput Sicilleri 1913 te değil 1919 yılında bitmektedir.

Başlangıçtan XIX.yüzyıl ortalarına kadar Siciller, yukarıda bahsettiğimiz derinlikte ve genişlikte belgeleri ihtiva etmektedir. Tanzimatla birlikte, adli alanda yapılan yeni düzenlemeler sonucu, Şer'i Mahkemeler, gerçekten sadece şer'i davalara bakar duruma geldikleri için, bu tarihlerden sonraki siciller, eski önemlerini kaybetmişler, ilam ve terekeleri ihtiva eden belgeler durumuna düşmüşlerdir. Ancak bu dönemdeki başka bir gelişme, daha önceki yıllarda numaralanmayan belgelerin numaralandırılmasıdır.

İlk yıllardan itibaren sicillerde sülüs, sülüs kırması, nesih ve nesih kırması, rika çeşitleri, talik, talik kırması, hurde talik, nes-talik ve çeşitleri, divanî çeşitleri, pek nadir olarak da siyakat hattı kullanılmıştır. Her belgenin sonunda tarihler arapça yazı veya rakamla, aylar ise ya tam olarak ya da kısaltılarak verilmektedir.

Harput sicillerinde de aynı durum sözkonusudur. 1624 tarihinden 1892 yılına kadar Harput "Harpurt" imlası ile yazılmıştır. İlk defa 387 nolu ve 1310-1327 (1892-1909) tarihli sicilde "Ma'muratü'l-aziz" imlası kullanılmıştır. Ondan sonraki sicillerde de böylece devam etmiştir.

Bütün bu anlattıklarımızın ve sicillerinin daha iyi anlaşılabilmesi için, Harput sicillerinden birkaç örnek vermek yerinde olacaktır kanaatindeyiz.

1723 İran savaşları sırasında Tiflis muhasarasına Serasker olan Diyarbakır Valisi Ahmet Paşa için "İmdad-ı Seferiye" tahsili emri çıkmıştır. Harput'a isabet eden meblağ 4.400 kuruş olarak tesbit edilmiş ve bu miktar köylere avarız hanesi üzerinden hesaplanarak taksim edilmiştir (4). Yine aynı tarihte Harput Kadı ve Voyvodasına Amid mahkemesinden Diyarbakır müteselliimi Mustafa Ağa'ya, Diyarbakır Voyvodası Ebu Bekir Ağa'ya hitaben buyruldu yazılmış, bu buyrulduda, Tebriz kalesi üzerine serdar tayin edilen Van muhafızı Abdullah Paşa askerinin ihtiyacı için İstanbul kilesi ile kilesi 45 sağ akçeden buğday ve yine kilesi 30 akçeden (Nakliyesi dahil) arpa olmak üzere, 30.000 kile buğday ve 80 bin kile arpa alınması istenmiştir (5).

1710 yılında Diyarbakır'da veba salgını olduğunu ve pek çok insanın öldüğünü yine belgelerden öğrenebiliyoruz (6). Bölgede ortaya çıkan ve iç güvenliği tehdit eden eşkiyalık hareketlerinin bastırılması (7), aşiretlerin iskânı (8) gibi pek çok siyasi, iktisadi ve inzibati konulara ait belgeleri bulmak mümkündür. 1723 tarihli Tevzi defterinden Harput'un 180 avarız hanesi itibar edildiği görülmektedir. Bu tarihte Harput'a isabet eden avarız akçesi 950 kuruştur.Buna 60 kuruş da mahkeme harcı eklenerek toplam 1010 kuruşa yükselmiştir. 180 hanenin 15 hanesi şehir esnafına havale edilmiş, geriye kalan 165 hanenin her bir hanesine 7 kuruş 5 para düştüğü hesaplanmıştır (9).

Burada Çemişkezek, Harput ve Diyarbakır tereke defterleri üzerinde yapmakta olduğumuz çalışmanın (henüz bitmemiş olmakla beraber) yalnız Çemişkezek'te ortaya çıkan bazı sonuçlarını vermek istiyorum.

1866 tarihli Çemişkezek sicilinin başından itibaren 50 kişinin tereke defterini ölçü aldım. Bu 50 kişinin kaçının kaç kadınla evli olduğunu ve kaç çocuk sahibi olduklarını bulmaya çalıştım.

---

(1) Şer'iyye Sicillerinin kataloğ çalışmaları için bkz. Ongan Halit; *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyye Sicili, Ank., 1958,* Ersoy Osman; *Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru, DTCFD XXI/3-4, Ank., 1963,* İlgürel Mücteba; *Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru, İÜEF. Tarih Der.28-29, İst., 1975,* Halaçoğlu Yusuf; *Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru, İÜEF Tarih Der. 30, İst., 1976, Oğuzoğlu Yusuf, Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru, TAD XIII/25, Ank., 1982,* Özkaya Yücel; *Sofya'da Milli Kütüphane "Bibliyoteque National" Şer'iyye Sicilleri, TAD. XIII/24, Ank.,* Kayıran Mehmet; *Şer'iyye Sicillerinin Askeri Tarih Bakımından Önemi Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler I, Ank., 1983,* Güzelbey Cemil Cahit; *Gaziantep Şeri Mahkeme Sicilleri, Gaziantep, 1966.*

Buna göre; 50 terekenin 33'ü yani %66'sı müslim, 17'si yani %24'ü zımmi terekesidir. Elli kişiden % 92'si tek kadınla, % 8'i de iki kadınla evlidir. Zımmilerden iki kadınla evli bulunan erkek yoktur. Müslimlerden 2 evli olan 4 erkekten birisinin eşi ölmüştür. Yani iki kadınla aynı çatı altında yaşayanların sayısı 3'tür. İki kadınla evli olanların hepsi de köylerde oturmaktadırlar. Bu durum, bu bölgede yaygın olan çok kadınla evlilik fikrini yıkmış olmaktadır. Üç, dört ve beş kadınla evli olanların terekelerini de hiç rastlanmadı. Bu elli ailenin kız ve erkek çocuk sayılarına gelince de şu tablo karşımıza çıkmaktadır:

	Müslim	Zımmi
Bir Erkek Çocuğu Olan Aile Sayısı	15	8
Bir Kız Çocuğu Olan Aile	13	6
İki Erkek Çocuğu Olan Aile	6	3
İki Çocuğu Olan Aile	4	4
Üç Erkek Çocuğu Olan Aile	5	3
Üç Kız Çocuğu Olan Aile	6	-
Dört Erkek Çocuğu Olan Aile	4	-
Dört Kız Çocuğu Olan Aile	1	-
Beş Erkek Çocuğu Olan Aile	-	-
Beş Kız Çocuğu Olan Aile	-	-
Daha Fazla Çocuğu Olan Aile	-	-

Bu kısa açıklamalarımızdan da anlaşılacağı gibi, Şer'iyye Sicilleri,gerek şehir tarihi ve gerekse genelde imparatorluk tarihi için son derecede önemli birinci elden kaynaklardır. Bugüne kadar yapılan tarih araştırmalarının daha çok teferruata inmeyip, birtakım genellemelerden veyahut devrin vakanüvislerinden yapılan iktibaslardan öteye geçmediği gözönüne alınırsa, sicillerdeki belgelerin önemi ve kendi kaynaklarımıza dayalı olarak tarihi olayları yatay olarak araştırmanın zarureti kaçınılmaz olur. Çünkü yukarıda verilen bir örnek sosyolojiyi ilgilendirdiği gibi, daha pek çok bilim dallarına ait demoğrafya, etnoğrafya, hukuk, iktisat, idare belgeleri bulmak mümkün-

(2) Ersoy Osman, *"Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", A.Ü. DTCFD, XXI. sayı 3-4, Ank., 1963.*

(3) Kırzıoğlu M.Fahrettin, *"Harput Mamuratül-aziz Şer'iyye Sicilleri" Yeni Fırat, C.2, Sayı 26, 1966, S.11-14.*

dür. Adı geçen bilim dallarıyla ilgili araştırmalar için Şer'iyye sicilleri vazgeçilmez kaynaklarıdır. Zira Osmanlı döneminde ailenin sosyo-ekonomik yapısından, yerleşme coğrafyasına, sancağın idaresinden, askeri harekât, lojistik, seferberlik, hukuki konulardan, dönemin iktisadi yapısına kadar paranın tedavülü, üretim, pazar-panayır, ticaret, fiatlar vb. her türlü konuya ait belgeleri ihtiva eden Şer'iyye sicillerine dayalı olarak yapılacak araştırmaların milli tarihimize yeni boyutlar kazandıracaktır.

Bu önemlerinden dolayı, sicillerin araştırmacıların istifadesine sunulması gerekir. Onun için de arşiv tekniklerine uygun olarak, katalog ve fihristlerinin çıkarılıp, mikrofilm ve suretlerinin bastırılması, bu suretlerin araştırmacılara verilmesi, asıllarının ise en son tekniklere uygun olarak tek merkezde koruma, altına alınmaları gerektiği kanaatindeyiz.

EK-1

HARPUT ŞER'İYYE SİCİLLERİ KATALOĞU

	TARİHİ	
Envanter No:	Hicri	Miladi
383	1034-1035	1624-1626
181	1041	1631-1632
386	1042-1043	1632-1634
324	1044-1090	1634-1679
384	1046-1047	1636-1638
385	1064-1066	1653-1656
382	1072-1073	1661-1663
350	1073-1074	1662-1664
368	1074	1663-1664
278	1076-1077	1665-1666
397	1076-1077	1665-1673
362	1082-1083	1671-1673

(4) *Diyarbakır Müzesi, Harput Şer.Sic.No:396, S.18.*
(5) *Harput Şer.Sic.,No:396, S.20.*
(6) *Harput Şer.Sic.,No:388, S.98.*
(7) *Harput Şer.Sic.,No:388, S.111,114,186, No:396, S.1015,33.*
(8) *Harput Şer.Sic.,No:388, S.166, S.6,27.*
(9) *Harput Şer.Sic.,No:396, S.50.*

331	1094-1095	1682-1684
391	1103	1691-1692
388	1122-1124	1710-1712
396	1136-1138	1723-1726
398	1239-1250	1823-1835
218	1249-1256	1833-1840
393	1253-1256	1837-1840
392	1263	1846-1847
389	1279-1280	1862-1864
390	1280-1281	1863-1865
381	1283-1284	1866-1868
387	1310-1327	1892-1909
395	1315-1318	1897-1901
394	1315-1337	1897-1919

EK—2

ÇEMİŞKEZEK SİCİLLERİ

379	1283	1866-1867
380	1299-1307	1881-1890
378	1307-1316	1889-1899